

Xenobiotika a jejich účinky na organismus. Detoxikace, mechanismus.

Biotransformace xenobiotik

Řecké slovo ξένος [xenos] znamená cizí

- **Xenobiotika** jsou látky, které se v organismu normálně nevyskytují
- Do těla se dostávají hlavně s potravinami nebo jako léky
- **Chemický průmysl** – produkuje syntetické sloučeniny, které se nevyskytují v přírodě (plasty, pesticidy, barviva, aditiva ...)
- **Farmaceutický průmysl** – produkuje sloučeniny syntetické a izolované z přírodních zdrojů (rostliny) – nevyskytují se v lidském organismu

Vstup xenobiotik do těla

- tři hlavní vstupy: střevo, plíce, kůže
- bariéry mezi krví a tkáněmi jsou tvořeny epiteley
  - ty obsahují fosfolipidovou dvojvrstvu
- průnik xenobiotika závisí na jeho fyz.-chem. vlastnostech
- **lipofilita usnadňuje průnik fosfolipidovou dvojvrstvou**

Vstup xenobiotik do buněk

- **Volná difuze** – významné pro lipofilní látky, rychlost závisí na konc. gradientu (játra – volně prostupná, velké póry v buněčné membráně, jsou nejvíce zasažena při otravách)
- **Usnadněná difuze** – přenašeče, strukturní podobnost s endogenními substráty ⇒ využití existujících transportních systémů
- **Aktivní transport** – primární, sekundární
- **Endocytóza**

Biotransformace xenobiotik v buňce

- Probíhá převážně v játrech, dvě fáze:
- **I. Fáze** - převážně **hydroxylace**, produkt často výrazně biologicky aktivní
- **II. Fáze** – **konjugace**, produkt většinou neaktivní
- Výsledkem jsou polárnější deriváty, které se mohou vyloučit močí (žlučí) ven z těla

Velmi hydrofobní látky by bez biotransformace mohly přetrvávat v tukové tkáni neomezeně dlouho!!

Exkrece xenobiotik z buňky

- **primární aktivní transport** – vyžaduje energii, štěpení ATP
speciální ATP-asy zvané **ABC** (ATP binding cassette)
- lokalizované v plazmatických membránách, exportují
xenobiotika z buňky do ECT
- **MRP** (multidrug resistance protein) – při zvýšené expresi jsou
zodpovědné za rezistenci vůči lékům

ABC transportéry (ATP binding cassettes)

Nadrodina transmembránových proteinů, které mají doménu pro vazbu určitého substrátu a doménu pro ATP. Po vazbě ATP získá transportér schopnost pumpovat ligand přes membránu.

Lidský genom obsahuje nejméně 49 genů pro ABC transportéry. ABC kasety u savců mohou být jak v plazmatických, tak v intracelulárních membránách a umožňují přenos různých typů lipidů, peptidů, různých toxických organických molekul a chemoterapeutik.

- Jednou skupinou ABC transportérů u člověka jsou P-glykoproteiny, označované jako MRP proteiny (multidrug resistance proteins).
- Odstraňují z buněk celou řadu xenobiotik. Při jejich zvýšené expresi u nádorových buněk dochází ke zvýšení rezistenci na léčbu chemoterapeutiky.
- Další MRP proteiny zajišťují eflux látek konjugovaných s glutathionem, sírovou kyselinou a glukuronáty.

Exkrece xenobiotik z těla

- chemicky modifikovaná xenobiotika se vylučují z těla močí, potem, stolicí
- těkavé látky - plícemi
- někdy dochází ve střevě k dekonjugaci a zpětné resorpci (enterohepatální oběh – past)
- exkrece do mateřského mléka

Příklady reakcí I. fáze biotransformace

Reakce	Příklad xenobiotika
Hydroxylace	(hetero)aromatické sloučeniny ($\text{Ar-H} \rightarrow \text{Ar-OH}$)
Sulfooxidace	dialkylsulfid (R-S-R) $\rightarrow$ sulfoxid (R-SO-R)
Dehydrogenace	alkohol / aldehyd-hydrát $\rightarrow$ aldehyd / kyselina
Redukce	nitrosloučeniny (R-NO_2) $\rightarrow$ aminy (R-NH_2)
Hydrolyza	ester $\rightarrow$ kyselina + alkohol

Reakce probíhají hlavně v ER, některé v cytosolu

Enzymy I. fáze jsou poměrně nespecifické – **výhoda !!**

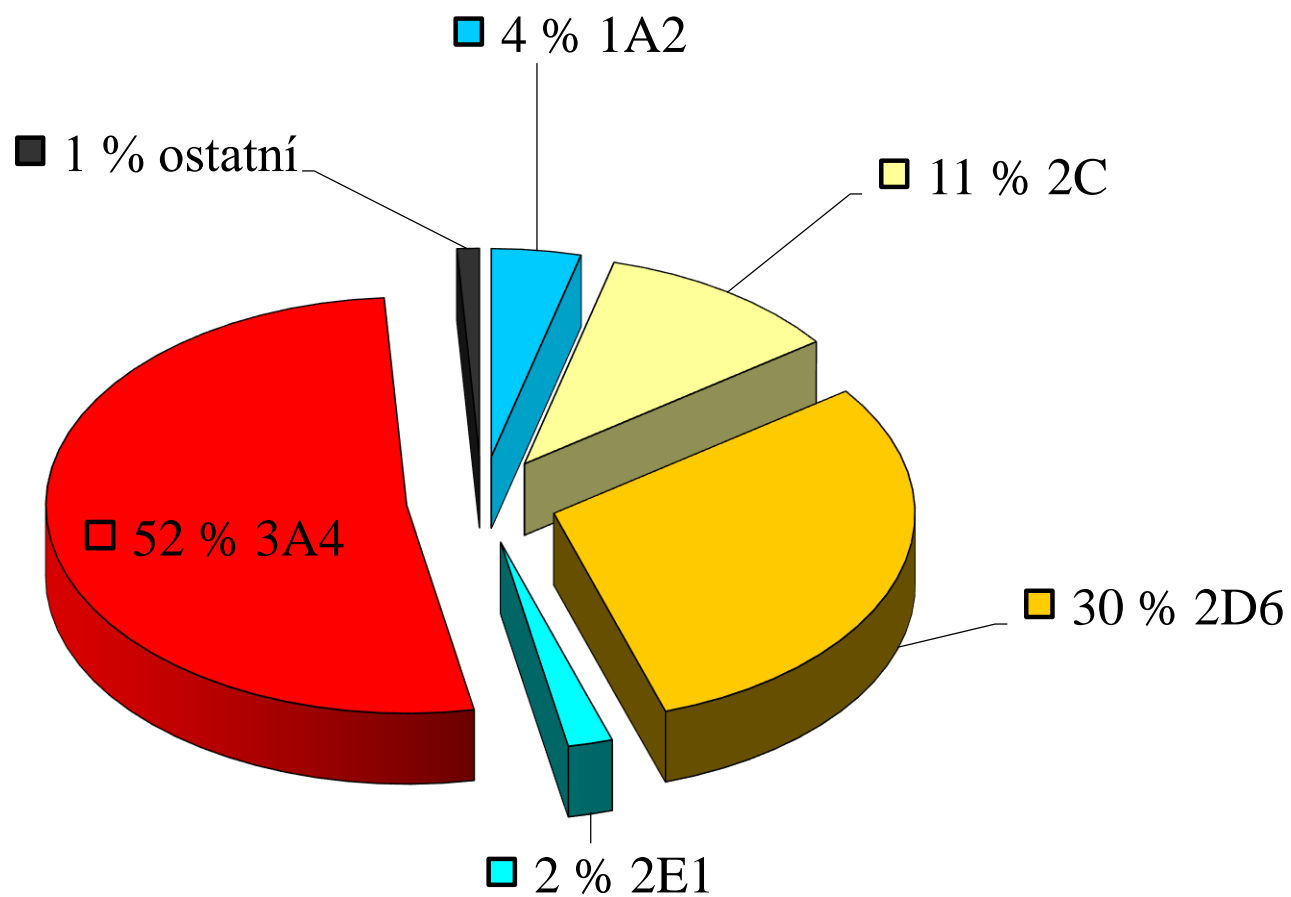
Cytochromy P-450 (CYP)

- Skupina (nadrodina) **hemových** enzymů (velké množství izoformem)
- Mohou katalyzovat různé typy reakcí, hlavně **hydroxylaci**
- Široká a překrývající se substrátová specifita - **výhoda**
- Mohou být indukovány a inhibovány
- Obsaženy ve všech tkáních (kromě svalů a erytrocytů)
- Nejvíce zastoupené v **játrech** (ER)
- Vykazují genetický polymorfismus – atypická biotransformace **léčiv**

Vysvětlení zkratky: P = pigment, 450 = vlnová délka (nm), při které enzym výrazně absorbuje po navázání **oxidu uhelnatého CO**

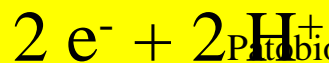
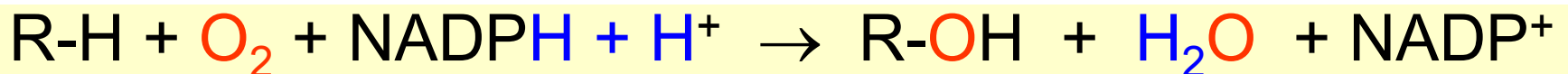
Patobiochemie - xenobiologie

Podíl isoforem CYP na metabolismu léčiv

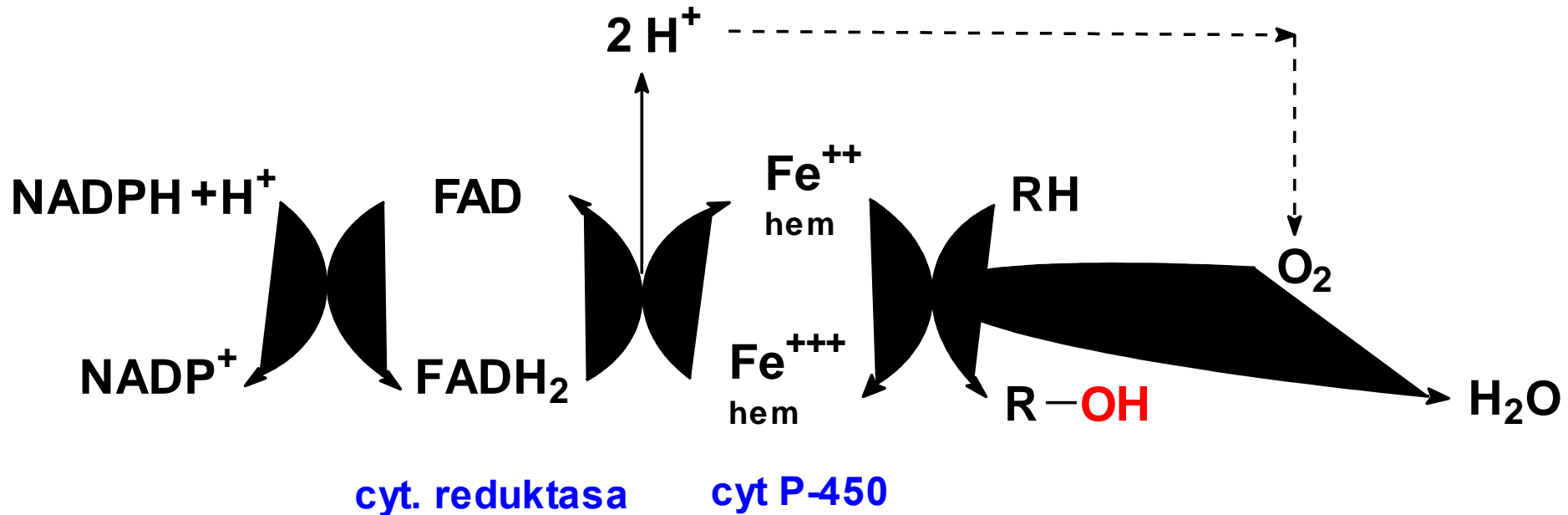

Mechanismus hydroxylace působením CYP

- vznik hydroxylové skupiny (R-H → R-OH)
- jsou to monooxygenasy, z molekuly O₂ se inkorporuje jeden atom O do substrátu, mezi C a H
- druhý atom O vytváří vodu, donorem 2H je NADPH + H⁺
- dochází k redukci dikyslíku na -OH skupinu a vodu

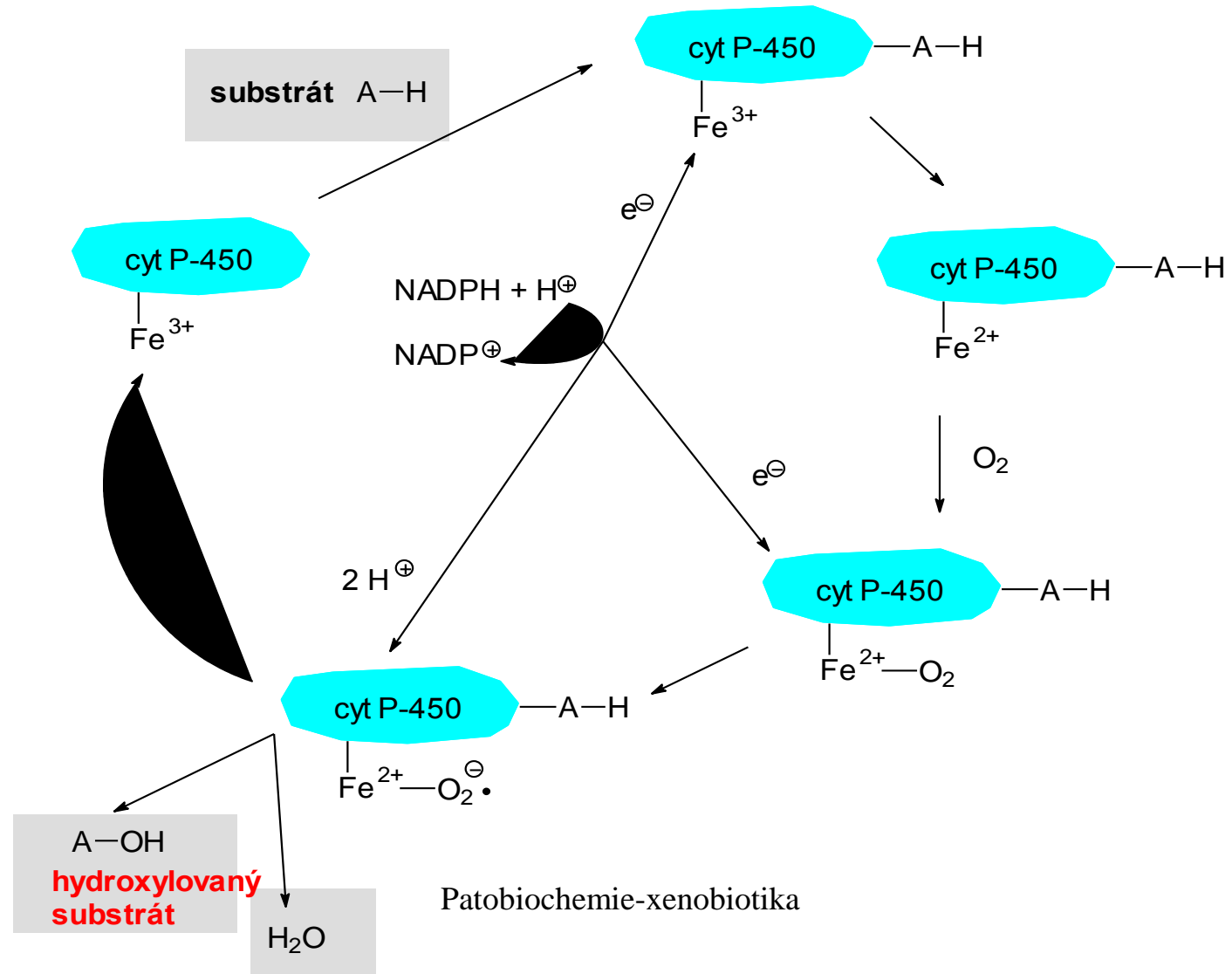
Složky systému cytochromu P-450

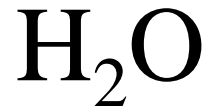
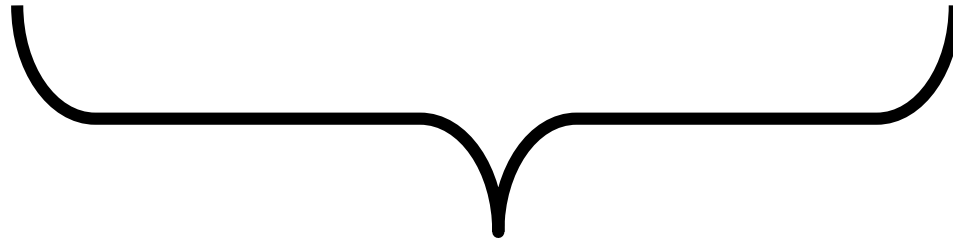
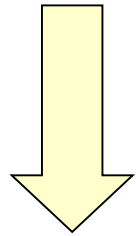
System cytochromu P-450 je složen ze:

- dvou enzymů a tří kofaktorů (NADPH, FAD, hem)
- NADPH:CYP reductasa (dělič elektronového páru, $2\text{H} \rightarrow 2\text{e}^- + 2\text{H}^+$)
- cytochrom P-450 (hydroxylasa)

Podrobnější schéma hydroxylace ukazuje aktivaci a redukci O₂

Co se stalo s dikyslíkem

Hydroxylace účinkem CYP nastává u endogenních i exogenních substrátů

- Endoplazmatické retikulum:

skvalen, cholesterol, žluč. kyseliny, kalciol, desaturace MK, prostaglandiny, xenobiotika

- Mitochondrie:

steroidní hormony

Srovnání různých hydroxylačních reakcí

Substrát	Produkt	Původ O	Koreduktant	Další složky
Fenylalanin	tyrosin	O ₂	BH ₄	-
Xenobiotika	xen-OH	O ₂	NADPH+H ⁺	FAD, hem
Prolin	4-OH-Pro	O ₂	2-oxoglutarát	Fe ²⁺ , askorbát
Dopamin	noradrenalin	O ₂	askorbát	Cu ²⁺

Hlavní izoformy cytochromu P-450

Různé subtypy enzymu preferují různé substráty, mají různé induktory a inhibitory

CYP	Substrát ^a	Induktor ^a	Inhibitor ^a
CYP1A2	theofylin	cig. kouř	erythromycin
CYP2A6	methoxyfluran	fenobarbital	methoxsalem
CYP2C9	ibuprofen	fenobarbital	sulfafenazol
CYP2C19	omeprazol	fenobarbital	teniposid
CYP2D6	kodein	rifampicin	chinidin
CYP2E1	halothan	alkohol^b	disulfiram
CYP3A4	diazepam	fenobarbital	grapefruit

^a Pouze vybrané příklady z mnoha existujících.

^b viz dále.

Indukce a inhibice CYP 450

- Některá xenobiotika vyvolávají **indukci syntézy CYP**, metabolická kapacita CYP se tím zvýší
  - Je-li současně s induktorem podán lék metabolizovaný stejným CYP $\Rightarrow$ léčivo je odbouráno rychleji $\Rightarrow$ **léčivo je méně účinné**
-
- Některá xenobiotika působí jako **inhibitory CYP**
  - Nejrozšířenější izoformou je CYP3A4, metabolizuje více jak 120 různých léčiv
  - Inhibitory CYP3A4 jsou makrolidová ATB (Rulid, Klacid), grapefruit (furanokumariny), ketokonazol
  - Současné podání inhibitorů s léčivem $\Rightarrow$ zvýšená koncentrace léčiva $\Rightarrow$ **předávkování** $\Rightarrow$ **nežádoucí účinky**

Mechanismy indukce CYP

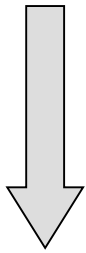
induktor (komplex s intracelulárním receptorem):

- váže se na DNA a zvyšuje transkripci mRNA = stimulace syntézy CYP
- snižuje rychlost degradace mRNA a/nebo CYP
- ovlivňuje posttranskripční modifikace mRNA
- může vyvolat hypertrofii ER

Genetický polymorfismus CYP450 a klinický účinek

Průměrná dávka léčiva

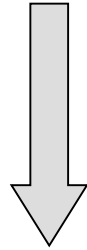
Pomalý
metabolizátor

vyšší hladiny léku
nežádoucí účinky
toxicita

Př. warfarin
krvácivé stavy

Střední (Rychlý)
metabolizátor

většina populace

normální odpověď
klinický účinek léčiva

Patobiochemie-xenobiotika

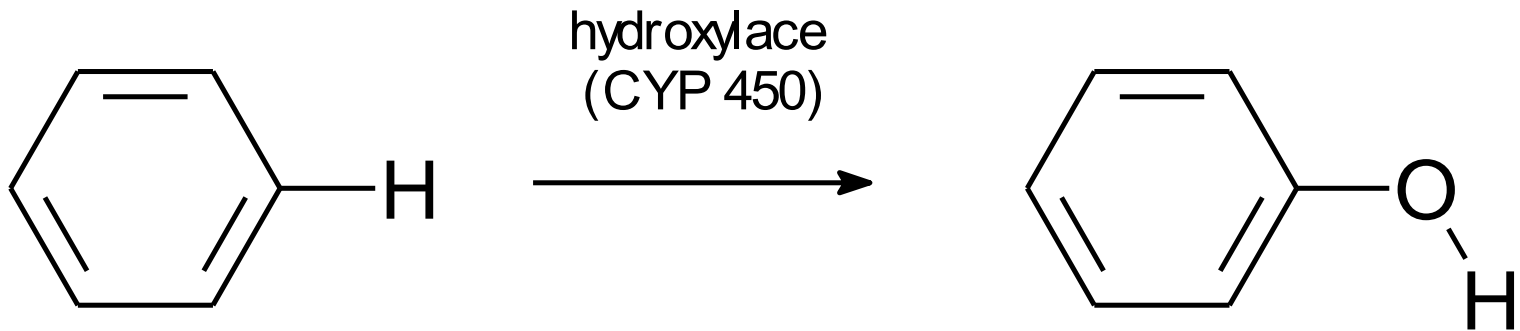
Ultrarychlý
metabolizátor

žádný / nedostatečný
efekt

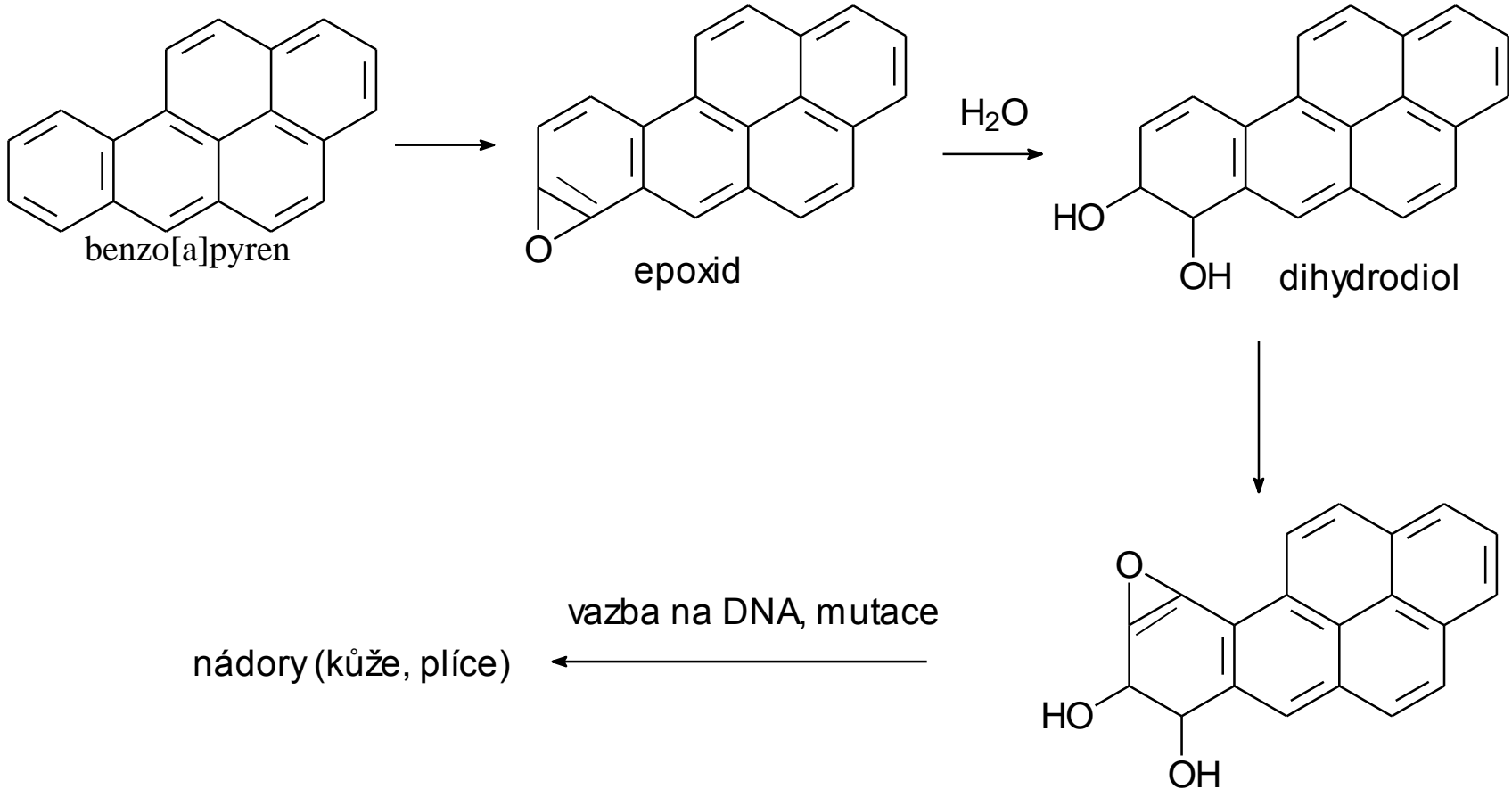
Problém:
psychofarmaka

Biotransformace benzenu

Důkazem chronické expozice benzenu je zvýšené vylučování fenolu močí (pracující v chem. průmyslu, čichači, sniffers)

Biotransformace polycyklických aromatických uhlovodíků (PAU)

Polycyklické aromatické uhlovodíky v životním prostředí

- **Průmyslové zdroje**: spalování uhlí, benzínu, nafty; výroba koksu, asfaltu; havárie tankerů; zapalování ropných vrtů; popílek v ovzduší ...
- **Neprůmyslové zdroje**: požáry lesů, spalování odpadů, domácí topeniště, cigaretový kouř ...
- **Potraviny**: smažené, uzené, grilované potraviny, přepálený tuk, připálené maso a pečivo ...

Co vzniká spalováním

Materiál	Toxické produkty spalování
PVC	Dioxiny
Polystyrén	Styrén
PET lahve	Polycyklické aromatické uhlovodíky
Dřevo z demolice, nábytku	Dioxiny
Zbytky jídla, tráva, listí ...	Dioxiny
Barevné časopisy	Těžké kovy
Tetrapak	Chlororganické látky, těžké kovy
Pneumatiky	Polycyklické aromatické uhlovodíky

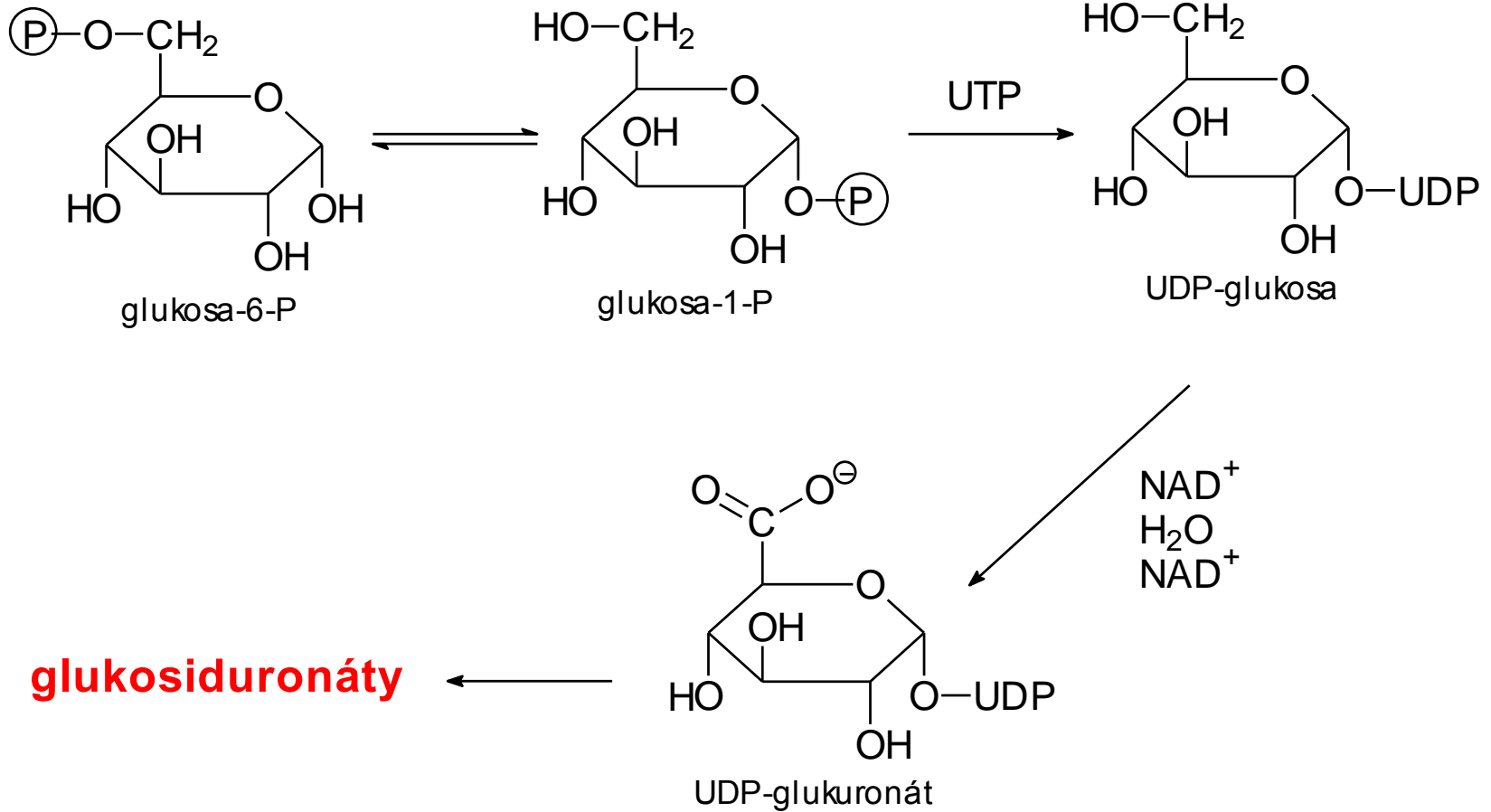
II. Fáze biotransformace

- Konjugace - syntetický charakter
- Xenobiotikum po I. fázi biotransformace reaguje s endogenní konjugační složkou
- Vzniká konjugát, polárnější – snadno se vylučuje močí/žlučí
- **Endergonní charakter** - nutná energie (reaguje aktivovaná konjugační složka nebo aktivované xenobiotikum)
- Enzymy - **transferasy**

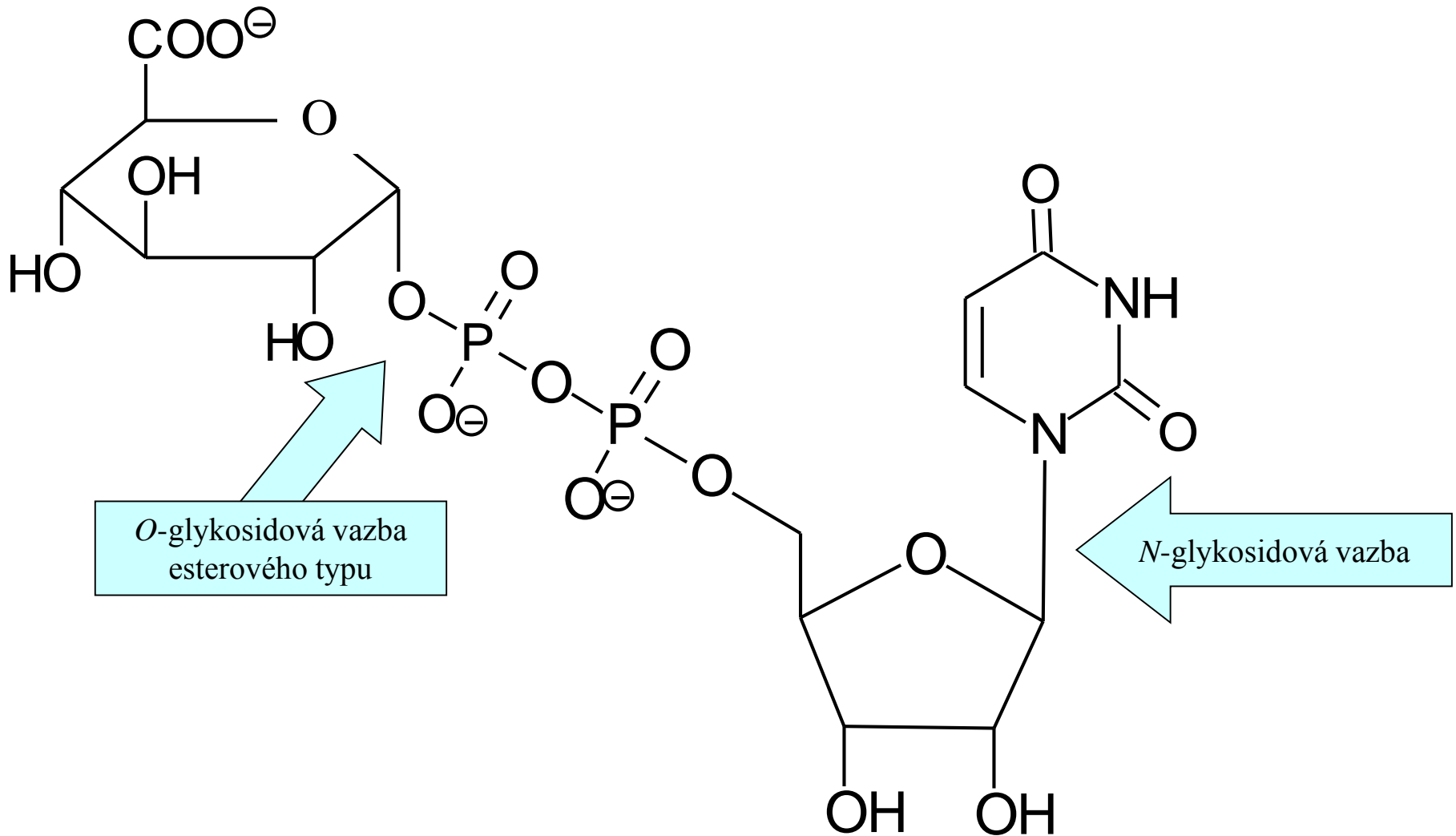
Přehled konjugačních činidel

Typ konjugace	Konjugační činidlo	Skupina v xenobiotiku
Glukuronidace	UDP-glukuronát	-OH, -COOH, -NH ₂
Sulfatace	PAPS	-OH, -NH ₂ , -SH
Methylace	SAM	-OH, -NH ₂
Acetylace	acetyl-CoA	-OH, -NH ₂
Glutathionem	glutathion	Ar-Hal, Ar-epoxydy
Aminokyselinou	glycin, taurin	-COOH

Biosyntéza UDP-glukuronátu

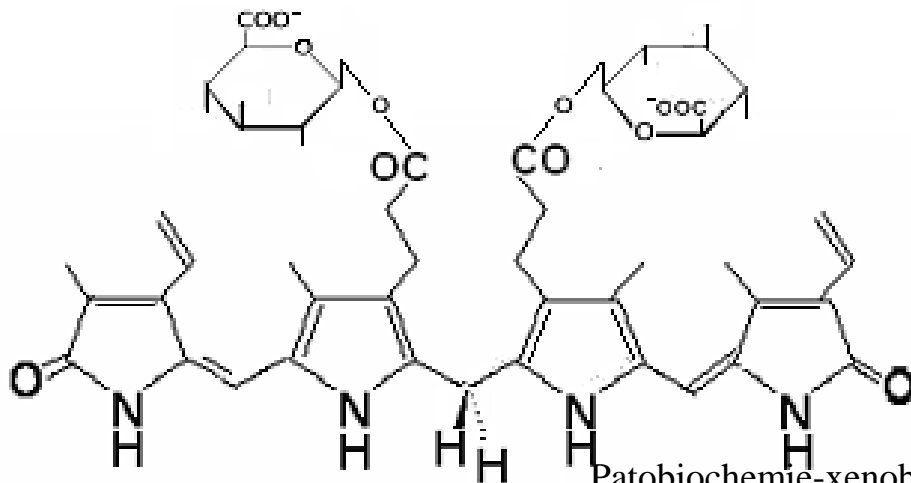

UDP-glukuronát

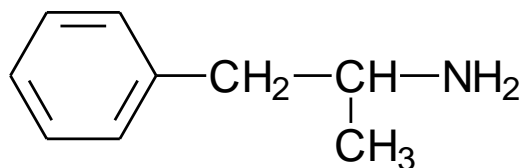

Glukuronáty jsou nejčastější konjugáty

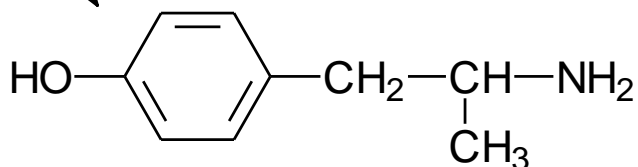
- Vznikají O-glukosiduronáty
etherový typ (Ar-O-glukuronát, R-O-glukuronát)
esterový typ (Ar-COO-glukuronát)
- *N*-, *S*-glukosiduronáty
- Substráty: arom. aminy, amfetaminy, kys. salicylová, léčiva, flavonoidy, ...
- Endogenní substráty: bilirubin, steroidy

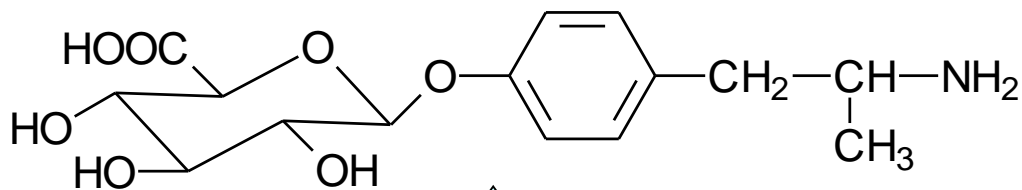
Biotransformace amfetaminu

I. fáze

II. fáze

O-glukosiduronát
etherového typu

Příznaky užívání: neklid, euforie, upovídanost, třes, nespavost, pocení, sucho v ústech, rozšířené zřetelnice, hubnutí, úzkostné stavy, paranoia, halucinace

PAPS je sulfatační činidlo

(phospho adenosine phospho sulfate)

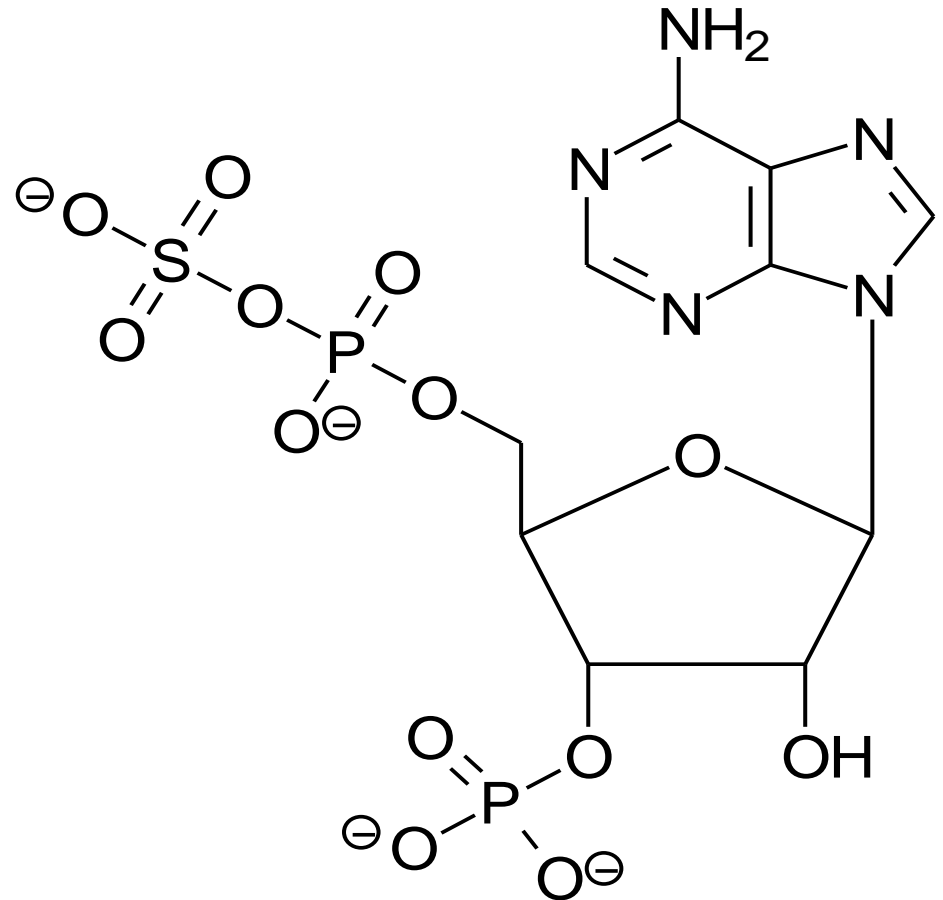
Fyziologické sulfatace:

Glykosaminoglykany

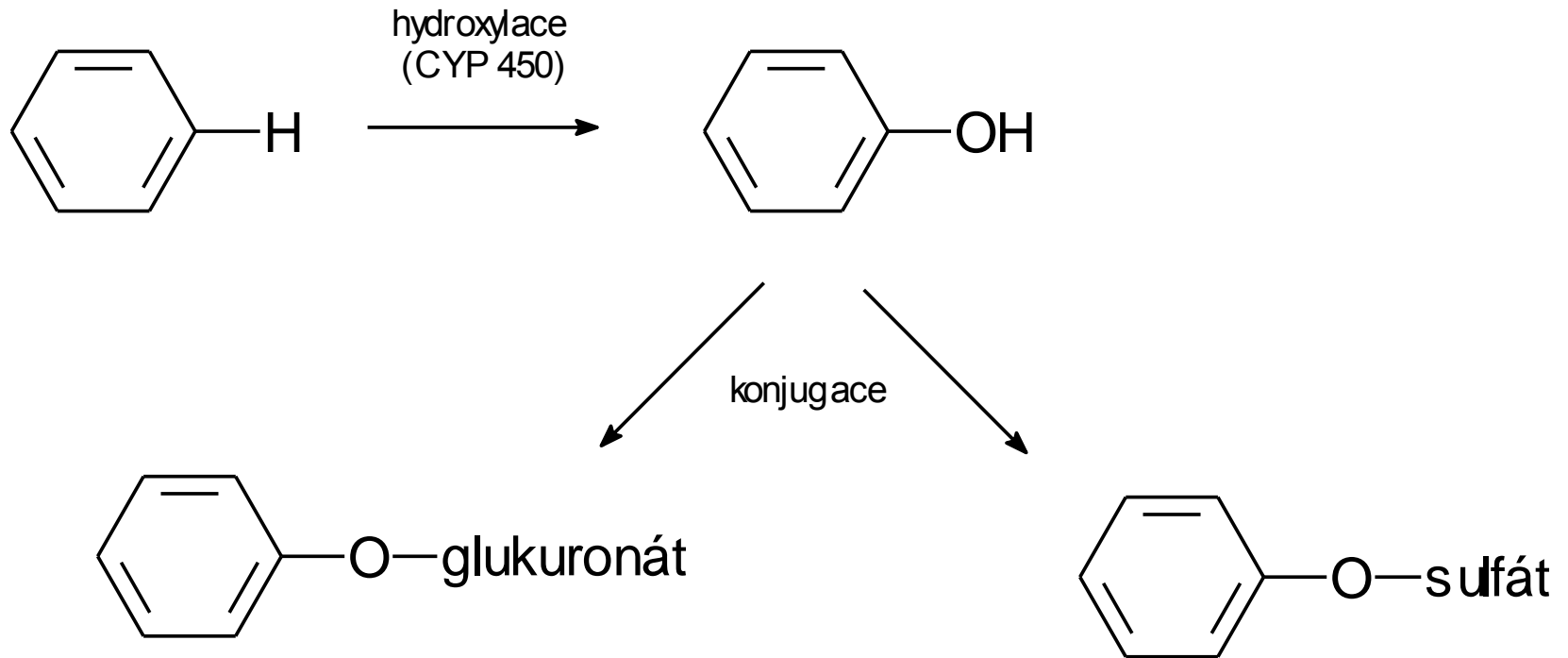
heparin, dermatansulfát,
keratansulfát,
chondroitinsulfát

Sulfoglykosfingolipidy

(kyselá glykolipidy, sulfatidy)

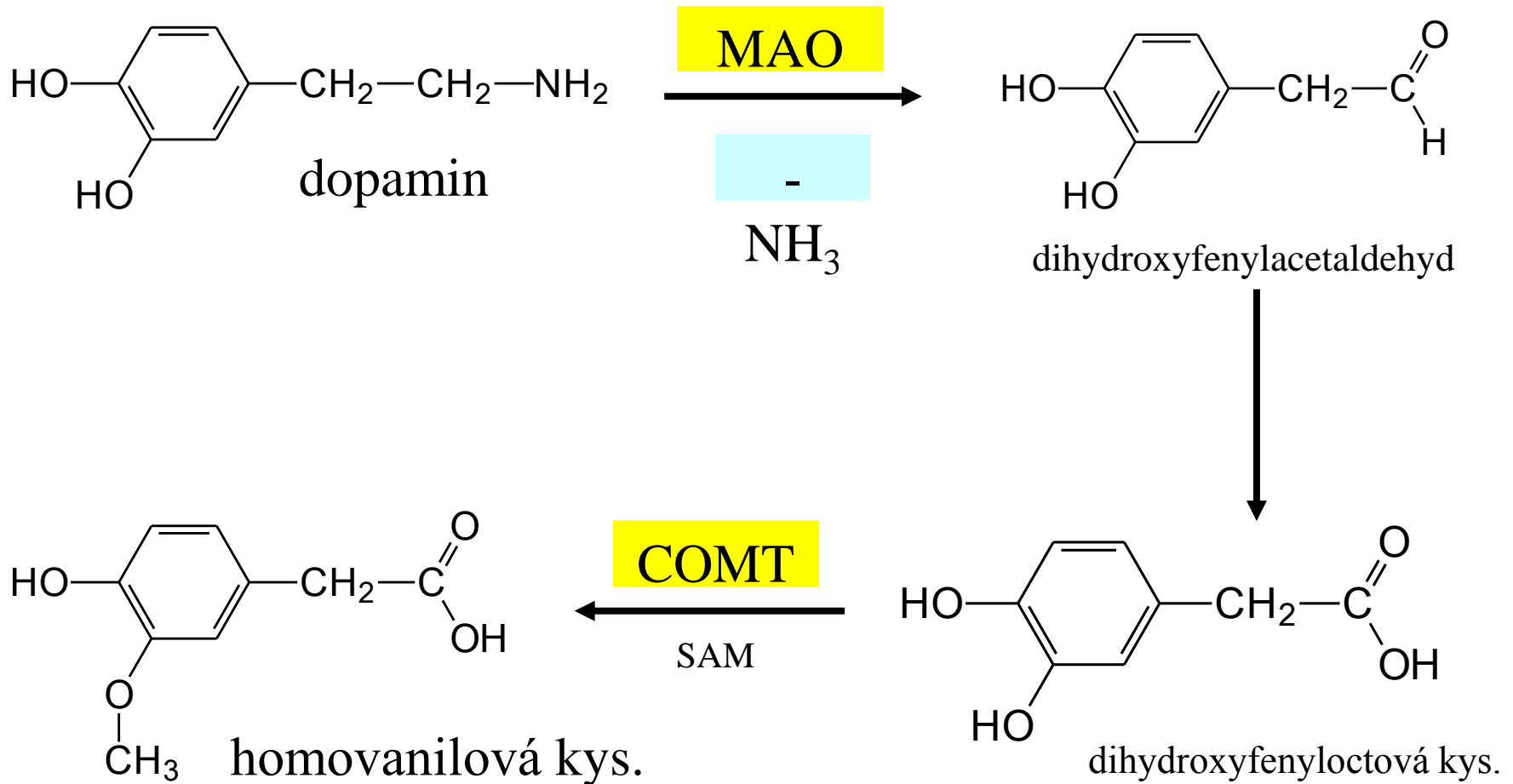

Konjugace fenolu

Methylace je součástí inaktivace katecholaminů a estrogenů

MAO monoaminoxidasa, COMT katechol-*O*-methyltransferasa

Glutathion má trojí význam

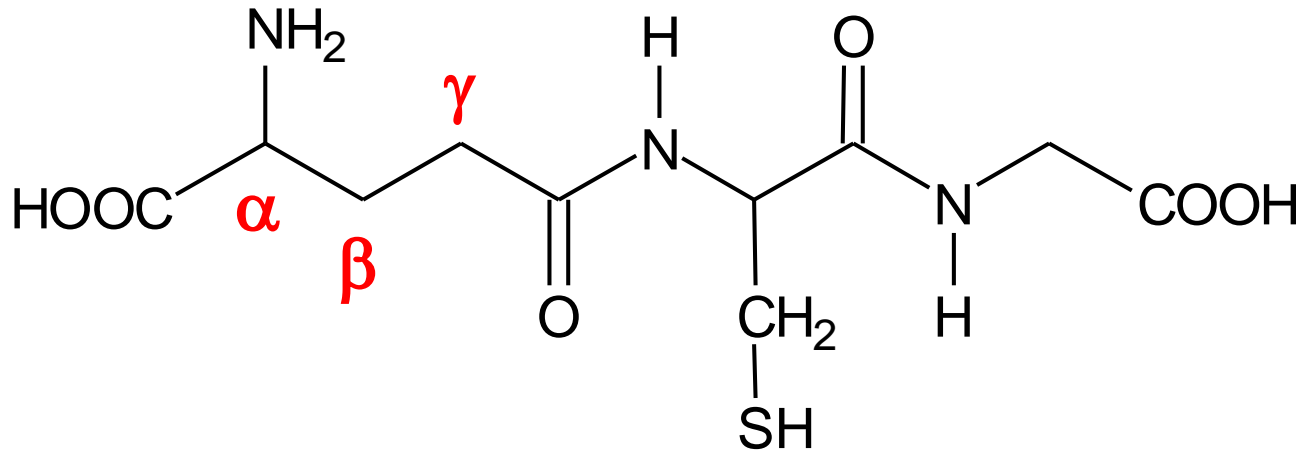
γ -glutamylcysteinylglycin

- **Redukční činidlo** (glutathionperoxidasa)
- **Konjugační činidlo** (glutathiontransferasa)

Endogenní substráty – konjugace leukotrienů

- **Transport AK do buněk** (γ -glutamyltransferasa)

Glutathion (GSH)

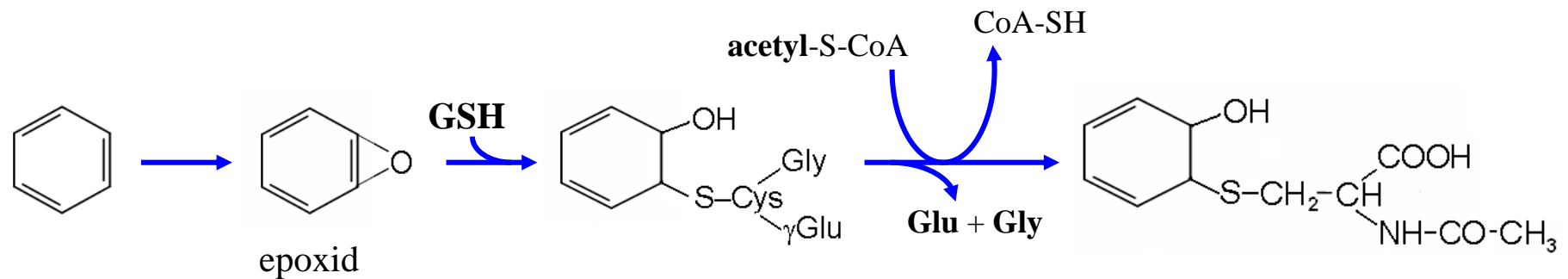

elektrofilní
centrum

nukleofilní
skupina

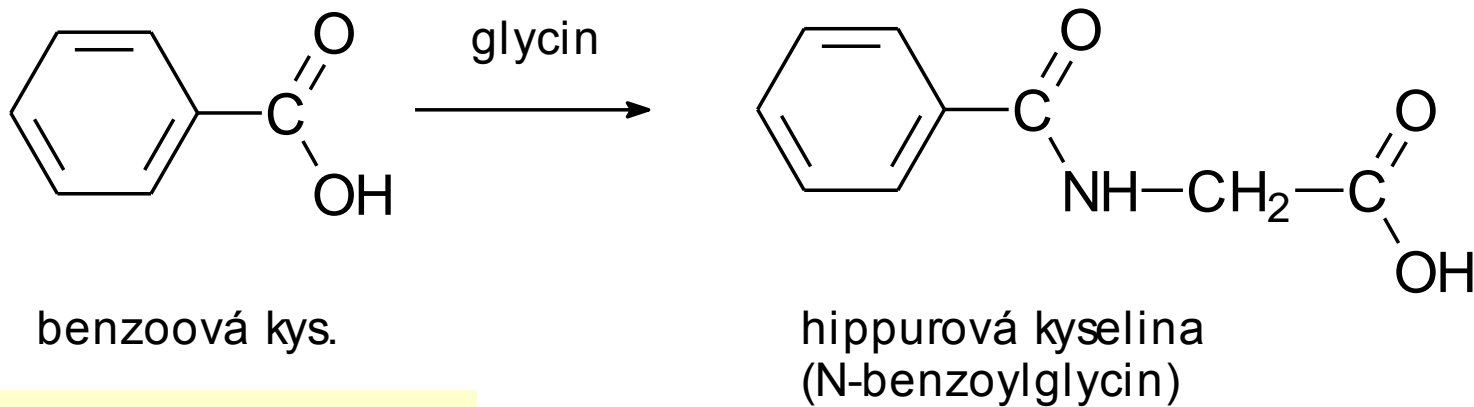
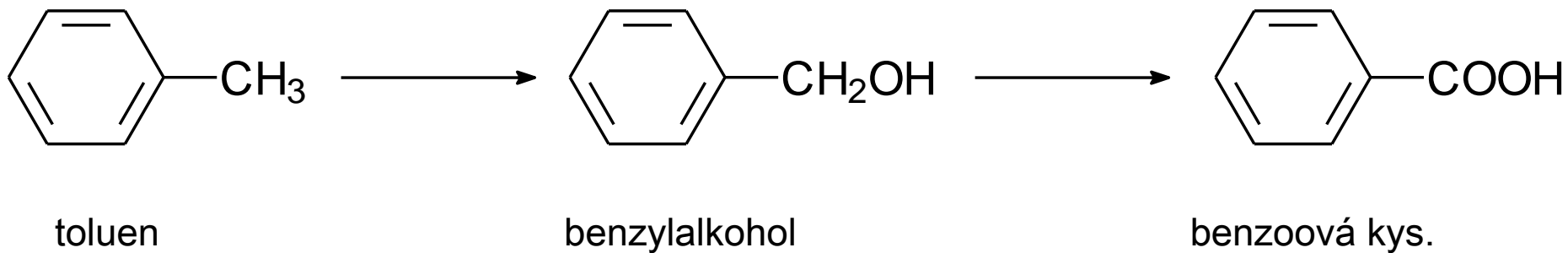
Před exkrecí vznikají z R-SG merkapturové kyseliny

N-acetyl-*S*-substitovaný
cystein
(merkapturová kyselina)

Konjugace aminokyselinami

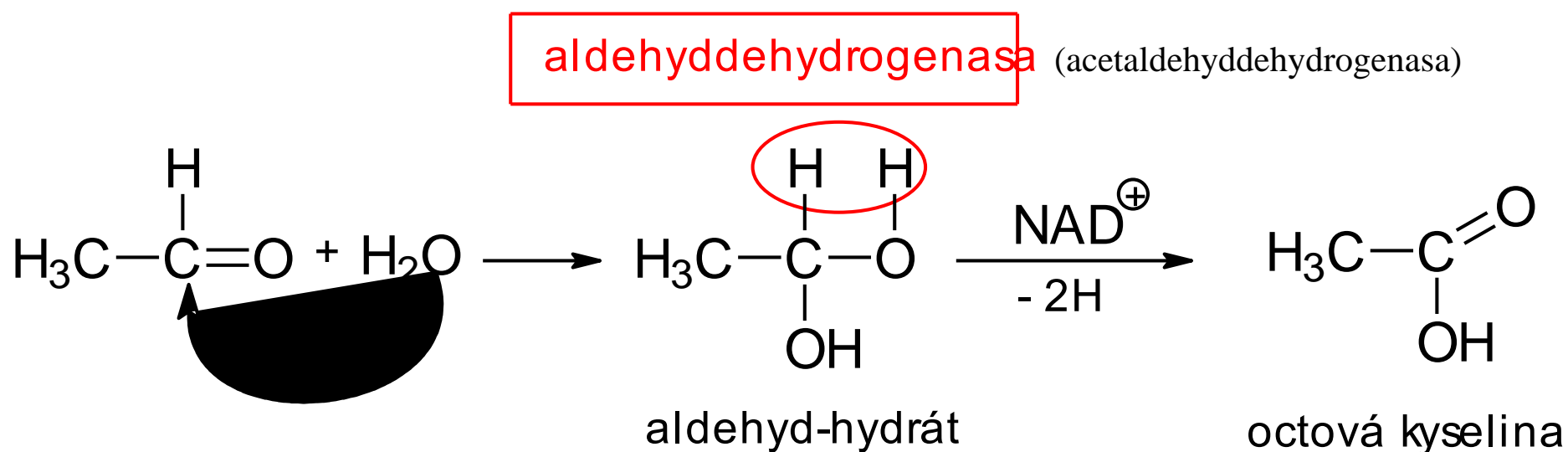
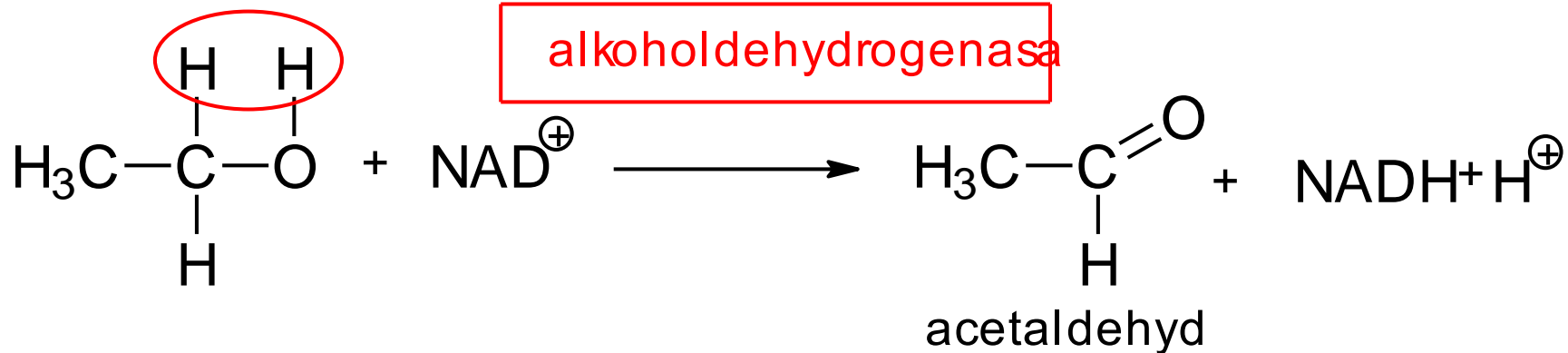
- glycin, taurin
- xenobiotika s -COOH skupinou
- vznik amidové vazby
- endogenní substráty – žlučové kyseliny

aktivovaná navázáním
na CoA: benzoyl-CoA

Biotransformace ethanolu v játrech (cytosol)

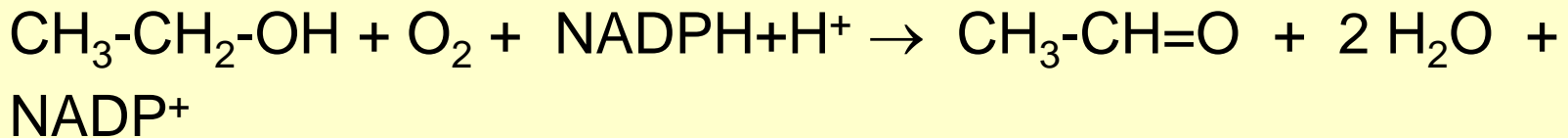

- **Alkoholdehydrogenasa (AD)** – metaloenzym (Zn), více molekulových forem, v játrech, plicích, ledvinách, GIT, a dalších tkáních
- Žaludeční forma je výrazně aktivnější u mužů než u žen
- **Acetaldehyddehydrogenasa (AcD)** – více forem, játra, cytosol i mitochondrie

Další dráhy biotransformace ethanolu

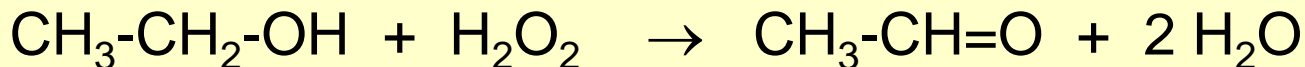
ER hepatocytu:

MEOS (mikrosomální ethanol oxidující systém, CYP2E1)

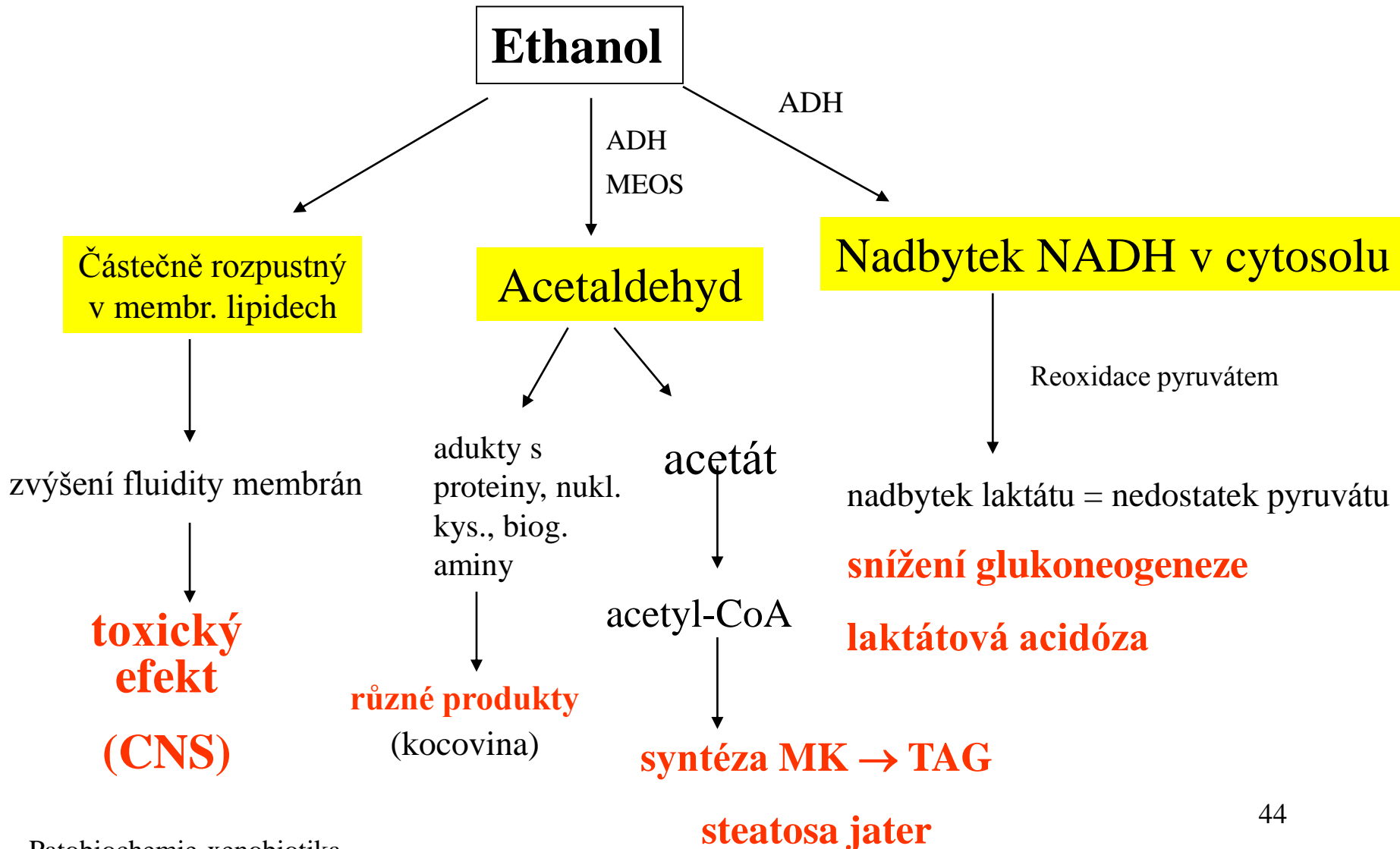

Tento systém se aktivuje až při zvýšené konzumaci alkoholu
= vyšší hladiny (> 0,5 ‰) ⇒ **zvýšená produkce acetaldehydu**

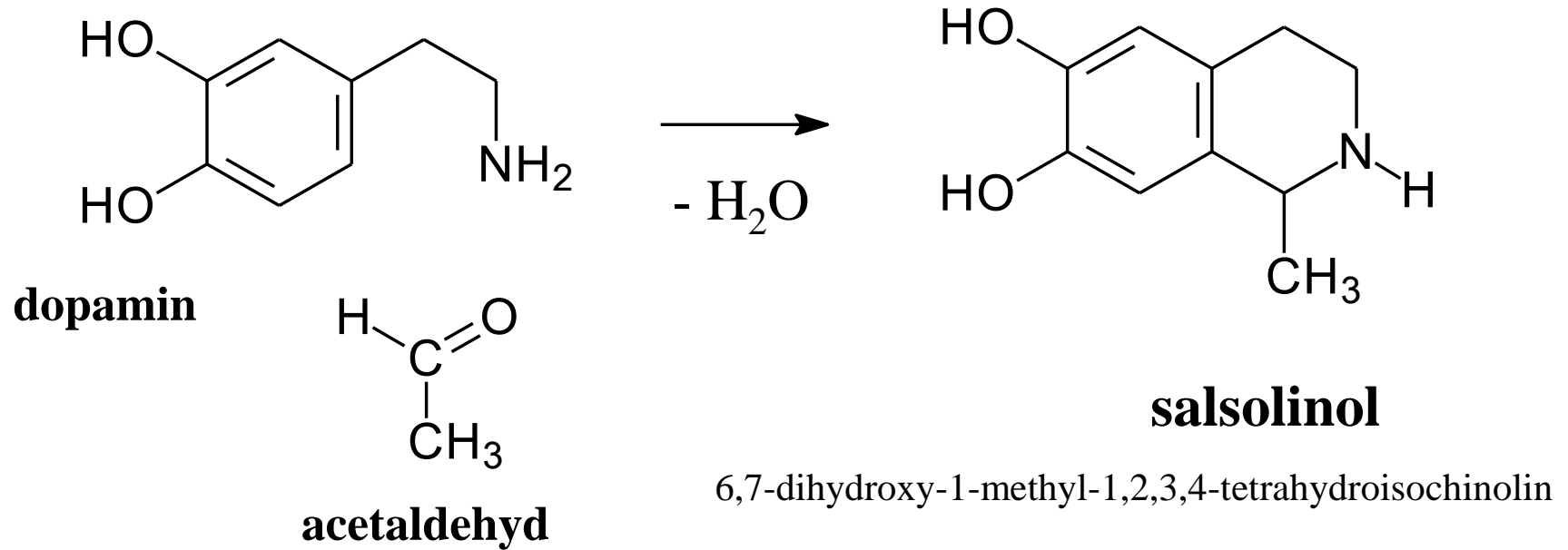
Peroxisomy: oxidace ethanolu za účasti peroxidu vodíku,
katalasa

Důsledky biotransformace ethanolu

Reakcí acetaldehydu s biogenními aminy vznikají deriváty tetrahydroisochinolinu (tzv. živočišné alkaloidy)

Jak odhalit alkoholika?

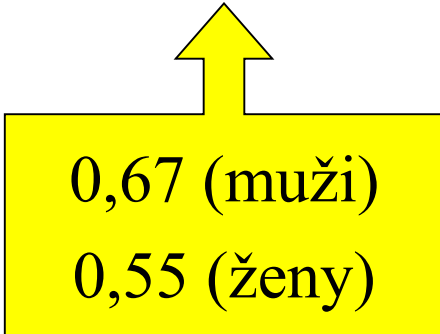
- Enzymy: AST, ALT, GMD, GMT ....↑, CHS ...↓
- **CDT** (carbohydrate-deficient transferrin, bezsacharidový transferrin) molekula transferrinu obsahuje 4-6 sialových kys. Chronický abusus alkoholu narušuje glykosylaci transferrinu, vzniká CDT = formy transferrinu s 0-2 sial. kys. Zvýšená hodnota CDT = marker vydatného požívání EtOH během uplynulých 4 týdnů (kontrola abstinence u léčených ethyliků)
- **FAEE (fatty acids ethyl esters)** přetrvávají v krvi až 24 hod poté, co klesne hladina EtOH na nulu (význam u dopravních nehod)
- **Ethylglukosiduronát** (EtG) přetrvává až 5 dní
- **Fosfatidylethanol** (PEth) přetrvává až 3 týdny

Hladina alkoholu v krvi se vypočte z poměru hmotnosti alkoholu (g) a celkové tělesné vody (kg)

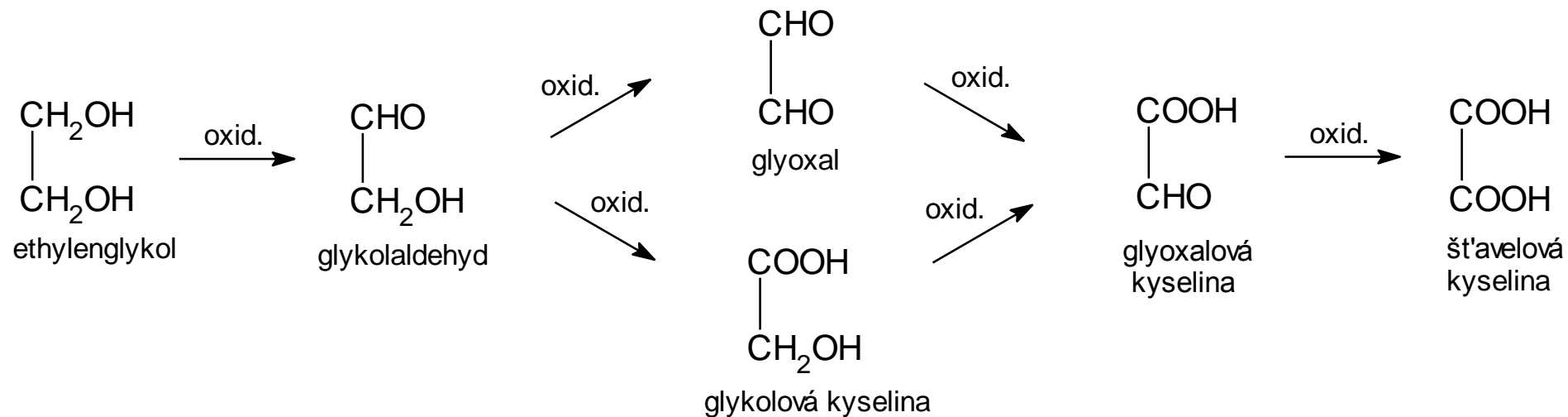
$$\text{alkohol v krvi (‰)} = \frac{m_{\text{alkohol}}(\text{g})}{m_t(\text{kg}) \times f}$$

Charakteristika	Muži	Ženy
Celková tělesná voda	60 – 67 %	50 - 55 %
Celkový tělesný tuk	10 – 20 %	20 – 30 %

0,67 (muži)
0,55 (ženy)

Biotransformace ethylenglykolu

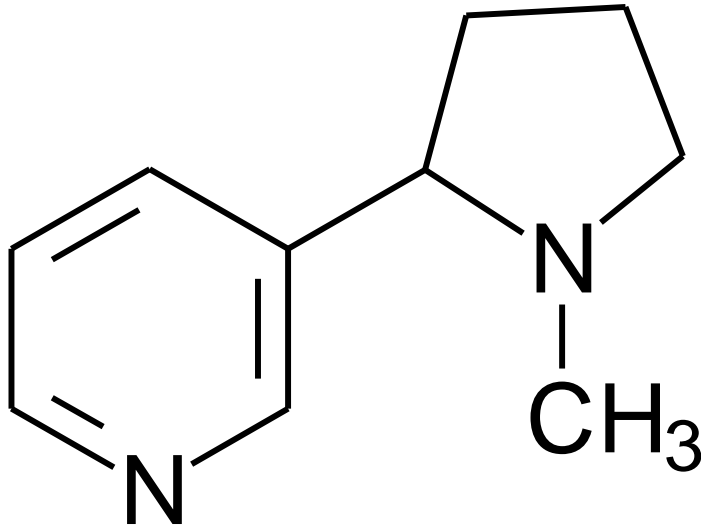
Otrava ethylenglykolem může mít fatální průběh

Tabák

Látky	nikotin, produkty nedokonalého spalování
Účinky	euforie, psychická relaxace, zvýšení tepové frekvence, vazokonstrikce, stimuluje sekreci adrenalinu („tichý stres“), zvyšuje sekreci slin a žaludeční šťávy, zesiluje střevní peristaltiku (defekační účinek první ranní cigarety)
Příznaky užívání	typický zápach, zažloutlé prsty a zuby
Rizika	plicní choroby (CHOPN, nádory), infarkt, vředová choroba žaludku, poruchy potence, předčasné vrásky

Nikotin je hlavní alkaloid tabáku

3-(1-methylpyrrolidin-2-yl)pyridin

Na krabičce cigaret

Nikotin: 0.9 mg/cig.

Dehet: 11 mg/cig.

Co se děje při hoření cigarety?

sušený tabák podléhá nedokonalému spalování, vzniká složitá směs produktů

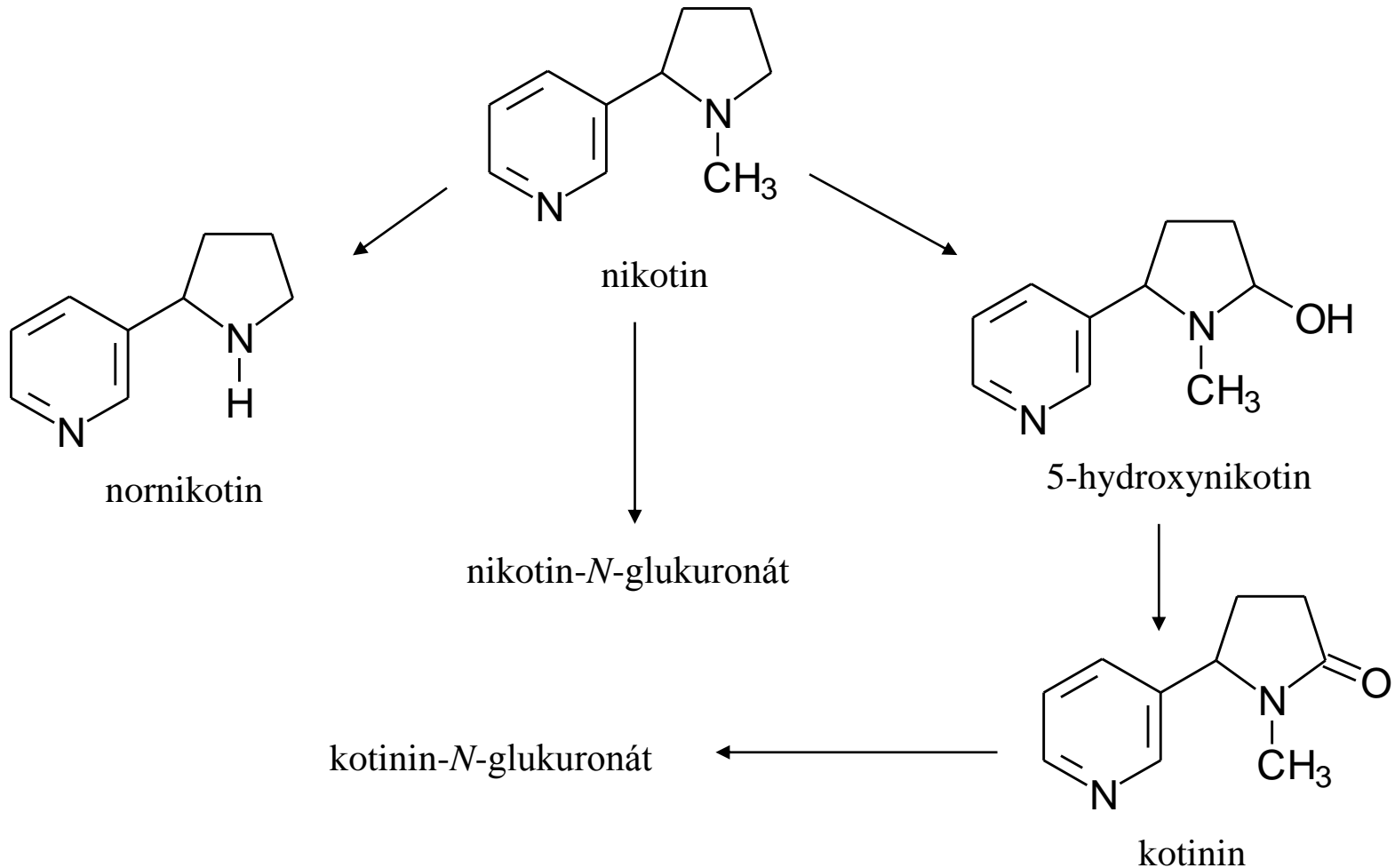
nikotin částečně destiluje a přechází do kouře (aerosolu),

částečně se pyrolyticky rozkládá

Cigaretový kouř obsahuje

- **volný nikotin (bázi)** - váže se na nikotinové receptory v mozku, dřeni nadlehin a jinde
- **CO** - váže se na hemoglobin, vzniká karbonylhemoglobin – ischemie tkání (u silných kuřáků až 12 % CO-Hb)
- **oxidy dusíku** - mohou generovat volné radikály
- **polykondenzované aromatické uhlovodíky (PAU)** (pyren, chrysen ...), hlavní složky **dehtu**, atakují a poškozují DNA, karcinogeny
- **další látky** (N_2 , CO_2 , HCN, CH_4 , terpeny, estery ...)

Biotransformace nikotinu

Jak odhalit kuřáka?

1. test se slinami

kuřákovy sliny obsahují mnohonásobně více thiokyanatanu než sliny nekuřáka, poločas 6 dní, thiokyanatan SCN^- vzniká biotransformací CN^- (síra pochází z katabolismu cysteinu)
reakcí s Fe^{3+} ionty $\rightarrow$ červený komplex

2. nikotin v moči

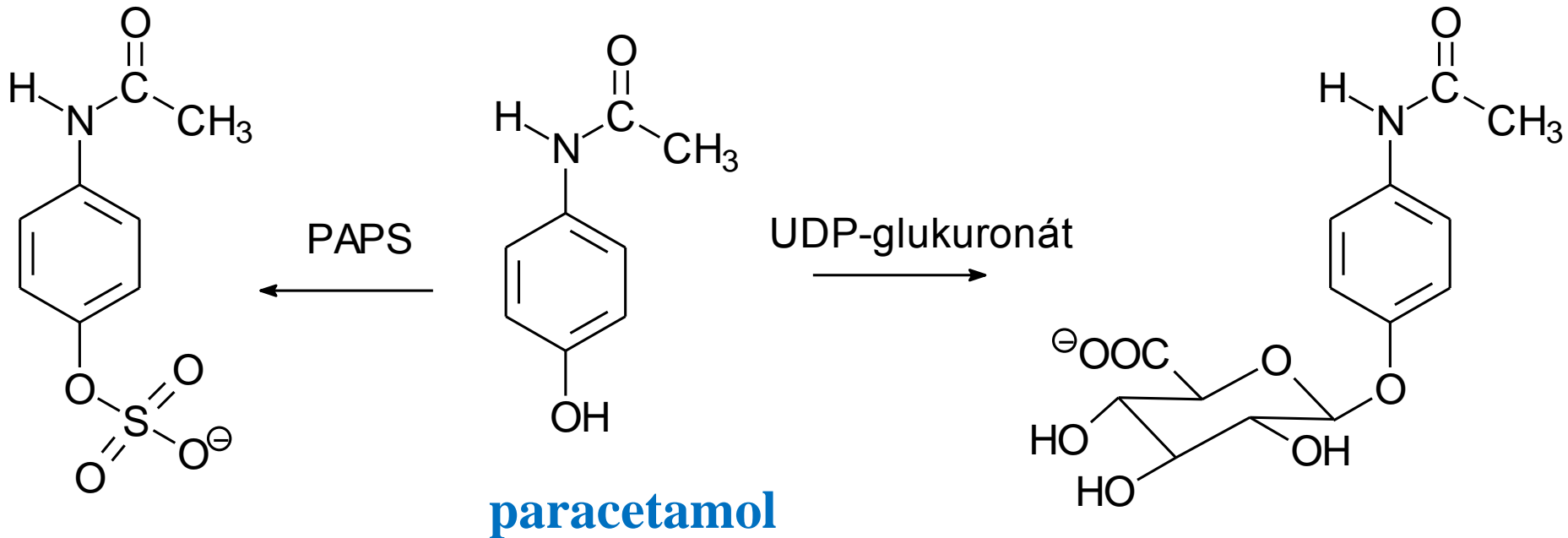
3. minoritní alkaloidy tabáku a metabolity nikotinu v moči (kotlinin, nornikotin, anatabin, anabasin)

Biotransformace vybraných léčiv

Léčivo	Biotransformace	Metabolit
Diazepam	hydroxylace, demethylace	oxazepam (aktivní stejně)
Kodein	demethylace	morfin (aktivní jinak)
Bromhexin	hydroxylace, demethylace	ambroxol (aktivní)
Paracetamol	konjugace, oxidace	různé konjugáty (neaktivní) ^a
Acetylsalicylová k.	hydrolýza, hydroxyl., konjug.	různé konjugáty (neaktivní)

^a Situace může být složitější, viz dále

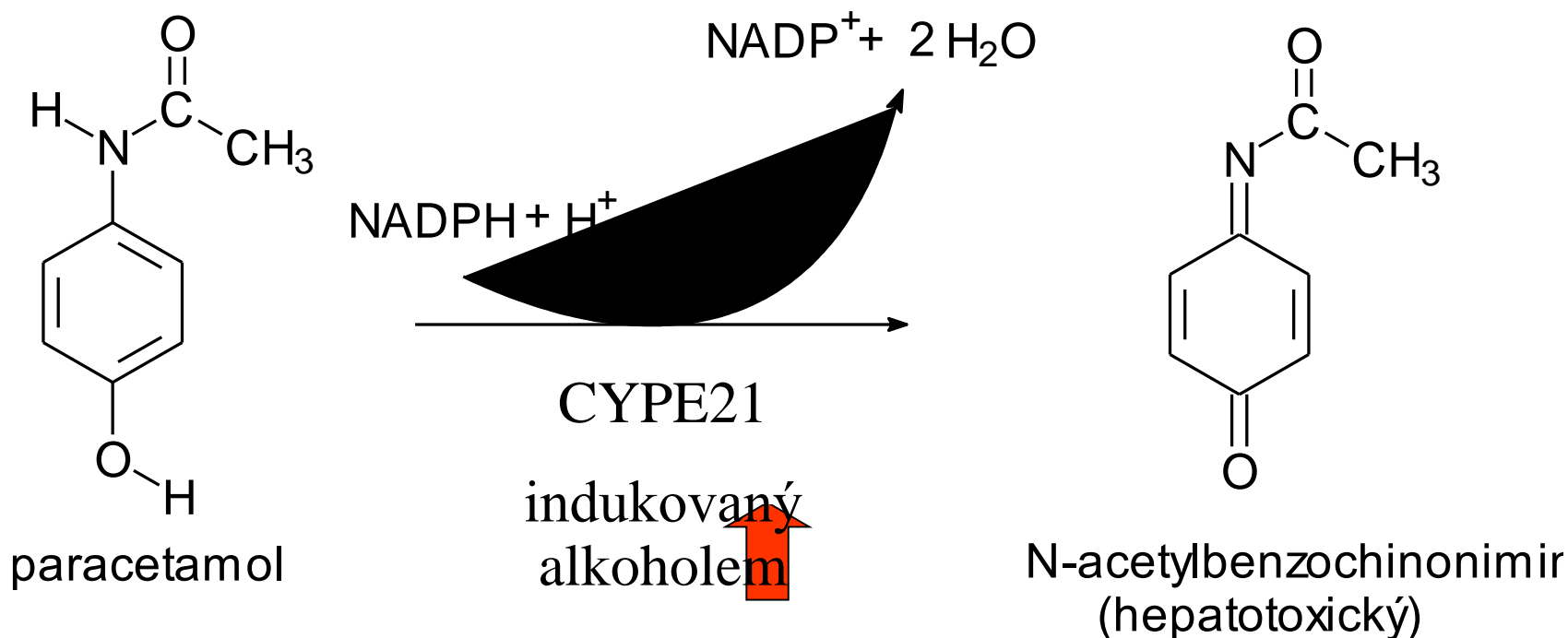
Hlavní dráha biotransformace paracetamolu je konjugace

paracetamol

N-(4-hydroxyfenyl)acetamid

Vedlejší dráha biotransformace paracetamolu vede k hepatotoxickému chinoniminu

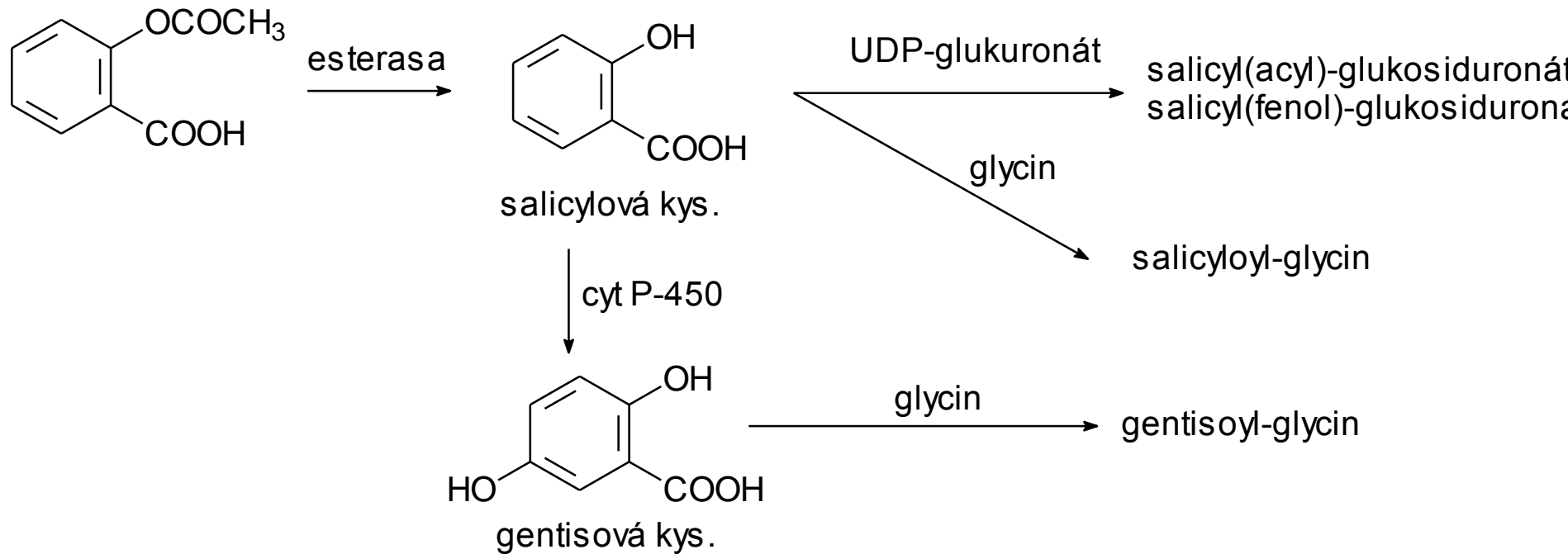
☠ nebezpečí při předávkování

☠ u alkoholiků je větší část paracetamolu metabolizována na chinonimin

váže se na buněčné proteiny - nekróza

Biotransformace acetylsalicylové kyseliny

Polypragmazie a její důsledky

- užívání mnoha léčiv současně
- vzájemná interakce léčiv nebo jejich metabolitů (potencování, inhibice)
- indukce, ale současně zatížení hydroxylujícího systému (CYP450)
- více se uplatňují vedlejší (minoritní) dráhy biotransformace $\Rightarrow$ výraznější toxické účinky
- možná deplece glutathionu .... atd.

Vybrané ukazatele jaterního poškození

Analyt (sérum)	Referenční hodnoty	Změna
ALT	0,1 - 0,8 μ kat/l	↑
GMD	0,1 - 0,7 μ kat/l	↑
GMT	0,1 - 0,7 μ kat/l	↑
Bilirubin	5 - 20 μ mol/l	↑
Amoniak	5 - 50 μ mol/l	↑
Urobilinogeny (moč)	do 17 μ mol/l	↑
-----	-----	-----
Cholinesterasa (CHS)	65 - 200 μ kat/l	↓
Močovina	3 - 8 mmol/l	↓
Albumin	35 - 53 g/l	↓